

ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ιωάννης Πετρόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

«Η έρωτική συνειρήση [στο όνειρο] με την "Αρτεμιή, την Άθνα... ή την Έκατή είναι δυσωσιανή, ακόμη και αν ήδονασθεί ο όνειρευόμενος...»

Αρτεμιδώρος, *Ονειροκριτικά* 1.80.20 κ.ε.

Φοινικικές ανθρωποειδείς σαρκοφόγοι, στις οποίες φαίνεται η ελληνική επιρροή, 5ος π.Χ. αι., Βηρυτός, Κατά τον Ηρόδοτο, ο Θάνατος, ο Ύπνος και τα Όνειρα ήσαν αδελφία.

Στο τεύχος αυτό του περιοδικού *Αρχαιολογία και Τέχνες* επιχειρούμε μια περιδιάβαση στο νυχτερινό βίο των αρχαίων. Τι όνειρα έβλεπαν άραγε οι αρχαίοι και πώς τα αντιμετώπιζαν;

Τα *Ονειροκριτικά* του Αρτεμιδώρου (2ος μ.Χ. αι.) παρουσιάζουν την πληρέστερη περιπτωσιολογική περιγραφή ονείρων και, παρόλο που ανάγονται στην ύστερη αρχαιότητα, αποτελούν την καταλλήλότερη, ίσως, αφετηρία για την παρούσα επισκόπηση¹. Σύμφωνα με τον κατ' εσχρήν αυτόν ονειρολόγο οι αρχαίοι έβλεπαν λεπτομερέστερα σεξουαλικά όνειρα², ονειρευόνταν συχνά επιφάνειες θεών, συνομιλίες και ακόμη και ερωτικές σχέσεις με αυτούς. Εκείνο όμως που διαφοροποιεί την αρτεμιδώρεια ονειροκριτική από την ερμηνευτική του Φρόντντ είναι, όπως παρατηρεί ο Simon Price, η ριζικά διαφορετική αξιολόγηση της σχέσης του ονείρου με το χρόνο: ο Αρτεμιδώρος θεωρεί ότι το κυρίως όνειρο προμηνύει το μέλλον αλληγορικά-συμβολικά, ενώ ο Φρόντντ ανάγει τη σημασία του στο παρελθόν (και την έμφυλη προσωπικότητα) του ονειρευομένου. Ο Price αποδομεί τη φροϋδική αυτή κριτική, υπογραμμίζοντας τις εγγενείς αδυναμίες της αλλά και τις επιδράσεις που δεχθηκε από τον Αρτεμιδώρο. Το κύριο απόστημα των φροϋδιστιών έγκειται ακριβώς στο ότι εισάγουν κριτήρια τα οποία είναι πολιτισμικά άσχετα με την ερμηνεία των ονείρων των αρχαίων και, κατά συνέπεια, αναχρονιστικά.

Ο Βασίλης Κάλφας, αντίστροφα, αποκαλύπτει κάποιες θεμελιώδεις αδυναμίες των *Ονειροκριτικών*. Κατ' αρχήν, ο Αρτεμιδώρος δεν στηρίχθηκε σε καμία επιστημονικά τεκμηριωμένη θεωρία. Αντίθετα, η ονειρομαντική του μέθοδος φαίνεται πως βασιστηκε, σε μεγάλο βαθμό, στις καθημερινές εμπειρίες των μικρομεσαίων ανθρώπων της Αγοράς. Δεύτερον, η διπολική ταξινόμηση των ονείρων σε ευίωνα και δυσίωνα είναι σχηματική και κάπως αφελής. Το «σύστημα» των *Ονειροκριτικών* κάνει όμως κρίσιμες διακρίσεις στην αποκρυπτογράφηση των ονειρικών συμβόλων, ανάλογα με μεταβλητές όπως το επάγγελμα και η κοινωνική θέση ή τα έθιμα

της πόλης του ονειρευομένου. Από τέτοιες λεπταίσθητες διακρίσεις μπορεί ο σημερινός ιστορικός, όπως συμπεραίνει και ο Β. Κάλφας, να αντλήσει πληροφορίες για τις κοινωνικές κυρίως αξίες και νοοτροπίες των Ελλήνων και ελληνισμαθών κατοίκων μιας Μικρασιατικής επαρχίας επί της δυναστείας των Αντωνινών³.

Ο Αρτεμιδώρος πίστευε αναμφίβολα ότι όλοι οι άνθρωποι, άσχετα με την κοινωνική τους θέση, έβλεπαν όνειρα. Ορισμένα όμως σύμβολα είχαν βαρύνουσα σημασία όταν τα έβλεπαν οι βασιλείς.

Ο Σταύρος Οικονομίδης ανασυνθέτει μίαν ιδιαίρυστα «πολιτειακή ονειρομαντεια», την οποία ανάγει στον προαρχαίο ελλαδικό χώρο. Στηριζόμενος στην πρακτική των βασιλείων της Μεσοποταμίας και της Εγγύς Ανατολής και συσχετιζόμενος την με την ομηρική απαξίωση του παραπλαητικού ονείρου του Αγαμέμνονα στην *Ιλιάδα* Β, προτείνει ότι στα ελλαδικά βασίλεια η ονειρομαντεια ίσως είχε αρχικά συλλογικό και πολιτικό χαρακτήρα, εφ' όσον ο μονάρχης θα συνδύαζε την πολιτική εξουσία με τη θεοπνευστία. Το όνειρο ενός βασιλιά μπορούσε έτσι, κατά την προ-ομηρική περίοδο, να γίνει και νόμος του κράτους.

Το επεισόδιο του προσωποποιήσιμου απατηλού Ονείρου στην *Ιλιάδα* κρύβει, κατά τον Στ. Οικονομίδη, και μια προεπιστημονική κριτική στάση απέναντι στα όνειρα. Από το ομηρικό κείμενο προκύπτει και το τέρτατο ερώτημα που αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι, πότε ανοιχά, πότε σιωπηρά, καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας; *ποια είναι η γενεσιουργός αιτία των ονείρων;* Η αντιμετώπιση των ονείρων εξηράττο κάθε φορά από τις απαντήσεις που δίδονταν στην απορία αυτή.

Ο Ανδρέας Μάνος παρουσιάζει τη λεπτομερειακή μηχανιστική εξήγηση που πρότεινε ο Αριστοτέλης, ο πρώτος εμπειρικός μελετητής των ονείρων. Κατά τον Σταγερήτη φιλόσοφο, το όνειρο αναλύεται σε ναητικές εικόνες —φαντάσματα— οι οποίες γεννιούνται από τις αλλητάλληλες κυματοειδείς κινήσεις εξωτερικών ερεθισμάτων. Μια τέτοια θεωρία αποσυνδέει την ονειρική δραστηριότητα από τη σφαίρα του θεού. Επομένως τα όνειρα δεν μπορούν να έχουν προφητικό χαρακτήρα.

Για τους ιπποκρατικούς ιατρούς τα όνειρα προέρχονταν από τις κινήσεις της ψυχής και χάρι στον μονοσημαντο συμβολισμό τους έδιναν πληροφορίες για την τρέχουσα κατάσταση της υγείας του ενυπνιαζομένου. Η Ελισάβετ Κούκη, ανατρέχοντας σε επιγραφικά δεδομένα του 4ου π.Χ. αιώνα, εξετάζει την ευρεία κατηγορία των θεραπευτικών ονείρων που έβλεπαν οι ικέτες κατά την εγκοιμήσή τους στο Άβατο του Ασκληπείου της Επίδαυρου. Όπως δείχνει η συγγραφέας, τα όνειρα αυτά αναπαρίσταναν – και αποκαθιστούσαν – με τις εναργείς και ευεξήγητες εικόνες τους το «τραύμα», σωματικό, ψυχικό ή ψυχροσωματικό, του ασθενούς.

Ο Ονειρος στην *Ιλιάδα Β*, που αναφέραμε πιο πάνω, εμφανίστηκε στον Αγαμέμνονα ως μια θεοποιημένη, εξωτερική οντότητα με καταστροφικές δυνατότητες⁴. Το επεισόδιο αυτό, καθώς και η διαφορετική ταξινόμηση των ονείρων από την Πηνελόπη σε αληθινά και ψεύτικα (*Οδύσσεια* τ 560-569) εκφράζουν μια αμφιθυμία ως προς την αξιοπιστία τους. Ο Δημήτριος Κυρτάτας δείχνει ότι το πρώτο χριστιανικό μυθιστόρημα, οι *Λεγόμενες Ομιλίες* (τέλος του 2ου αιώνα) αναπτύσσει, έστω και έμμεσα, μια πολεμική εναντίον της άκριτης και μη εξουσιοδοτημένης προσφυγής σε όνειρα και οράματα. Εδώ όμως όχι μόνο αλλάζει η βάση της διακρίσης των ονείρων, αλλά γίνεται και πιο περίπλοκη: ακόμη και οι ασεβείς μπορούσαν να δουν θεικά όνειρα, ενώ και τα δαιμονικά όνειρα είχαν συχνά προφητική αξία. Το πρόβλημα που αναφέρεται στις *Ομιλίες* δεν είναι ίσως λιγότερο πολιτικό από εκείνο που τέθηκε στην *Ιλιάδα Β*: ποιος τελικά έχει το δικαίωμα να κάνει δημόσια χρήση ενυπνίων μηνυμάτων και προβλέψεων;

Το έτος 203 μ.Χ. μια νεαρή νεοφώτιστη χρι-

στιανή μητέρα (η οποία θήλαζε ακόμη το βρέφος της), η Αφρικανή Περίπτουα κατέγραψε, στην ρέουσα καθομολογημένη Ελληνική της εποχής της, στο ημερολόγιο που κρατούσε στη φυλακή, τα θεόπνευστα όνειρά της. Καθοδικασμένη σε θάνατο, δημοσιοποίησε με αυτόν τον τρόπο τη μαρτυρία της πίστης της. Ένα μεγάλο μέρος της κατάθεσής της περιλαμβάνει τα όνειρα που είδε στη φυλακή και που περιγράφει με το αυθόρμητο ύφος του προφορικού λόγου.

Όπως δείχνει η Πολύμνια Αθανασιάδη, ακόμη και τα προφητικά όνειρα μιας Χριστιανής εντάσσονται, ως προς τη σωτηριολογική λειτουργία και τις λεπτομέρειές τους, στον ανάμικτο πολιτισμό της ύστερης αρχαιότητας. Στα όνειρα αυτά συμπλέκονται γνωστά στερεότυπα χριστιανικά σύμβολα, αλλά και εικόνες που προέρχονται από τη λόγια πολιτιστική παράδοση της ελληνορωμαϊκής Αφρικής (π.χ. Βιργίλιος, ελληνική μυθολογία). Το ημερολόγιο της Περίπτουας είναι, για το λόγο αυτό, πολύτιμη μαρτυρία για όσους ενδιαφέρονται για την ιστορία των ονείρων στην αρχαιότητα.

Σημειώσεις

1. Η σύγκριση του ονείρου της Πηνελόπης (Οδ. τ 535 κ.ε.) με τα αλληγορικά (προφητικά) όνειρα του Αρτεμιδίου δείχνει την εξαιρετικά συντηρητική φύση των ονείρων στον αρχαιοελληνικό κόσμο.
2. Η έννοια της σεξουαλικής διαστρέφσης αποσιωπάει από την ανάλυση του Αρτεμιδίου. Έτσι δέχεται ότι ένα όνειρο, π.χ. νεκροφιλίας, απλάς προμηνεία του θανάτου. Οι αρχαίοι Έλληνες εξέλιξαν αξιολογώντας γενικά την ερμητική συμπεριφορά με βάση το ερώτημα: η πράξη αυτή προσοδεύει σ' έναν ελεύθερο πολίτη; Βλ. Κ. J. Dover, *Greek Homosexuality*, Duckworth, London 1978. Ελλ. Μτφ.: Η ομοφυλοφιλία στην αρχαία Ελλάδα, μτφ.: Π. Χιωτέλλης, εκδ. Χιωτέλλη, Αθήνα 1990.
3. Βλ. R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, Harmondsworth 1986, σσ. 149-166.
4. Στην *Ιλιάδα Β* 6, ο Ονειρος περιγράφεται ως ούλος, δηλ. «καταστροφικός, αλέθριος».

Nicolas Poussin, «Άρτεμις και Ενδυμίον», περίπου 1630. The Detroit Institute of Arts: Ο Ενδυμίον, έκπνους μόλις ζυγνίζει, κοπάζει την Άρτεμη, την οποία ονειρευόταν κάθε νύχτα. Δεξιά διακρίνεται η αλληγορική μορφή του κοιμωμένου Ύπνου. Το βέλο της ναχητικής συνειρήσεως του Ενδυμίονα και της Άρτεμις σπανάει σε ρωμαϊκές σαρκοφάγους.